RELIGIJA I ANTIRELIGIJA U ISTOČNOJ EUROPI
osobni utisci nedavne posjete Rusiji, Poljskoj i Istočnoj Njemačkoj

William Stoddart
Izvor: Studies in Comparative Religion, Vol. 8, No. 3 (Summer, 1974).
© World Wisdom, Inc.
www.studiesincomparativereligion.com

Tragovi Stare Rusije

Uistinu bi se moglo reći da je sa svrgavanjem Carističke Rusije 1917. godine, Sveta Rusija, sa svojom dugom tradicijom pravoslavne duhovnosti, ugledala svoj kraj. Nakon toga, sve što je ostalo bilo je komunistička pustopoljina. Pa ipak, u Rusiji je opstalo mnogo toga što danas izravno podsjeća na tu kršćansku prošlost: u tom smislu, najvidljivija je posvudašnja prisutnost prelijepih (ali zatvorenih i nekorišćenih) pravoslavnih crkava; najduhovnije su ikone, koje se u izobilju mogu naći u izvjesnim crkvama (konzerviranim kao muzejima) i galerijama; najvažnije je nastavljeno postojanje (u tužno prikraćenom i suzbijenom obliku) same Pravoslavne crkve; a najdirljivija je nastavljena privrženost mnogih Rusa pravoslavnoj religiji (uključujući i izvjestan udio mlađih ljudi).

Tokom moje dvoiposedmične posjete, susreo sam se sa svim od nabrojanog. Ne mogu a da ne spomenem i zadivljujuće raznobojne kupole Katedrale sv. Vasilija na Crvenom Trgu (Krasnáya Ploshchad). Ovaj trg je, uzgred budi rečeno, to ime nosio i prije revolucije: pridjev krásny na ruskom znači i "crveni" i "krasni." Katedrala sv. Vasilija, po svemu sudeći bila je trajno zatvorena, i nije korišćena čak ni kao muzej. U okrugu Kremlja, na glavnome trgu, stoje još tri katedrale: Katedrala Blagovješćenja (Blagoveshchénsky), Katedrala Uspenja (Uspénsky), i Katedrala Arhanđela (Arkhangélsky). Dvije visoke zlatom okovane kupole samostojnog zvonika Ivana Velikog (Iván Veliky) mogu se vidjeti iz cijele Moskve. Konačno, tu je i Crkva Dvanaestorice Apostola (Tsérkov Dvyenádtsati Apóstolov) sa pet

pozlaćenih tornjeva, smještena nadomak arhiepiskopske palate. Sve ove crkve potječu iz XV i XVI stoljeća. Nekoliko njih ima funkciju muzeja. U cijeloj Moskvi mogu se vidjeti mnoge zadivljujuće crkve, male i velike. Nema naznaka da je ijedna otvorena za molitvu, mada bi ih par, ipak, moglo biti.

U Kremlju se nalazi i Muzej oružja sa mnogim relikvijama careva. Kremlj je opasan visokim zidom sa peterim kapijama, od kojih se obično koriste dvije: Kapija Spasitelja (Spaksy) i Kapija Trojice (Troitse).

Najveća slava Moskve, ali i cijele Rusije, jesu ikone. Procvat ruskog ikonoslikarstva zbio se u XV i XVI stoljeću. Kao u slučaju skoro sve tradicionalne umjetnosti, autori ovih ikona su mahom neznani, ali poznato je da je najveći ikonoslikar ovog perioda bio Sv. Andrej Rubljov (c. 1360-1440) koji je kanoniziran od Pravoslavne crkve. Mnoge ikone se mogu vidjeti u kremaljskim katedralama, u Galeriji Tretjakov, i u Muzeju Rubljova u Manastiru Andronikov. Također sam imao priliku da vidim mnoge ikone u Katedrali Trojstva od Trojice-Sergijeva-Lavre u Zagorsku, na području sjedišta Ruske Pravoslavne Crkve, otprilike dva sata autobusom sjeverno od Moskve.

Jedna od najslavljenijih ikona svijeta sada se nalazi u Galeriji Tretjakov: to je ikona Naše Gospe Vladimirske (Bogomater Valdimirskaya). Predanje kaže da je ovu ikonu, kao i onu Crne Djevice iz Czenstochowe, naslikao sv. Luka. Stigla je u Moskvu u Srednjem Vijeku iz Konstatinopolja, gdje je prethodno donesena iz Jeruzalema. Ikona Gospe Vladimirske je jedna od mnogih ikona koje se nalaze u dvjema velikim dvoranama ikona u ovoj galeriji, i nije joj dat nikakav istaknuti položaj; ipak, prisutnost (čak i u muzeju) ove "čudotvorne" ikone, nužno spušta blagoslov i zaštitu na sve vjernike u Moskvi i cijeloj Rusiji. U Galeriji Tretjakov mogu se naći i slavne ikone, kao što su Rubljova "Trojica" (Troitse) i predivno "Sveto Lice" (Mandilion) Novgorodske škole iz XV stoljeća.

U svoj zbirci posjedujem veliki broj reprodukcija ikona, i skoro da nisam mogao povjerovati vlastitim očima kada sam, po ko zna koji put (posebice u Galeriji Tretjakov), ugledao original ikone s kojom sam već bio dobro upoznat. Bilo je zadivljujuće iskustvo biti u prisutnosti tolikog broja predivnih i sakralnih stvari. Putem strogog, ali ipak prefinjenog i nježnog, oslikavanja bezbrojnih prizora kršćanskih pripovijesti, dogmatske istine kršćanstva bivaju prenesene svakome ko ih, svjesno ili nesvjesno, nastoji usvojiti. Posjetioci iz zapadanih zemalja, koje sam tamo vidio, bili su očigledno duboko ganuti.

Glede nastavljenog postojanja Pravoslavne Crkve, posjetio sam Trojice-Sergijeva-Lavru (Sergijev Manastir Trojstva) u Zagorsku, nekih pedeset milja sjeverno od Moskve, gdje se i danas nalazi sjedište Pravoslavne crkve. Manastirski kompleks obuhvata četiri ili pet crkava, posebice Katedralu Trojstva, Crkvu Svetog Duha (Dukhovskaya Tsérkov), obje iz XV stoljeća, i Katedralu Uspenja iz XVII stoljeća. Posjetio sam ovaj manastir u vrijeme radnih dana; u dvjema crkvama održavalo se bogoslužje, u kojem je učestvovao priličan broj vjernika (uglavnom žena i djece). Nesumnjivo, nedjeljom bi bila i daleko veća kongregacija, sa znatno više muškaraca i mlađeg svijeta. Ostao sam neko vrijeme u Katedrali Trojstva, slušajući popa i kongregaciju kako poju liturgiju. U jednoj od manjih crkava pop je, također, pojao, a ljudi su grabili posudama svetu vodu iz zdenca. U krugu manastira moglo se vidjeti nekoliko svećenika, uključujući i neke mlađe ljude, kako dolaze i odlaze. Sa dugim bradama, visokim crnim kamilavkama, i dugim crnim mantijama, ove dostojanstvene figure predstavljale su nešto beskrajno vrijedno u pustopoljini komunističke Rusije. U školama, mladi su učili da promatraju kršćanstvo i sva njegova vanjska očitovanja, kao nešto "historijsko," to jeste, kao nešto što pripada periodu koji je sada završen. Samo postojanje ovih svećenika dokazivalo je lažnu narav ove propagande, a to je potvrđivalo i nastavljeno proslavljanje liturgije u izvjesnim crkvama.[1] Pored krivotvorenja ovoga pitanja, država je imala i drskosti da prisvoji neke stvari koje odražavaju slavu Pravoslavne crkve. Tako, crkvene građevine (sada uglavnom zatvorene) bivaju slavljene kao "veličanstvena umjetnička dostignuća ruske nacije," koja (uvijek) pripadaju izvjesnom periodu "ruske historije." Osobno, nikada nisam vidio svećenika u Moskvi. Kao što ću kasnije spominjati, neke su crkve u ovom gradu otvorene, mada osobno nisam vidio nijednu takvu crkvu.

Naša Gospa Vladimirska

Volio bih da sam posjetio mjesta kao što su Vladimir, Suzdal, i Jaroslavlj — nekoć veoma važna monaška središta, sa mnogo lijepih crkava — koja se nalaze nekih stotinu milja istočno i sjeverno od Moskve, ali nisam imao dovoljno vremena za to. Neki turisti su, katkada, obavezni da posjete ova mjesta u sklopu turističkog aranžmana sa državnom turističkom organizacijom (Intourist). Jedan moj prijatelj koji je, nekoliko godina ranije, samostalno posjetio

1 Usprkos svemu ovome, prelati Pravoslavne crkve su, nažalost, u značajnoj mjeri pod utjecajem komunističkog režima, i povremno daju — ili su prisiljeni da daju — izjave podrške vladinim politikama.

Zagorsk, tri ili četiri dana nakon toga, imao je posjetu policije u svojoj hotelskoj sobi, koja je došla da se raspita o njegovim motivima i da mu napomene da njegova viza obuhvata samo Moskvu.

Nova Rusija

Za njezine žitelje, nova Rusija je, prije i iznad svega, život bez smisla. Kao što ću o tome govoriti u nekoliko navrata kasnije, razlog tome je lišavanje naroda religije. Na neposrednoj praktičkoj razini, nova Rusija je, za običnoga građanina, oskudica, frustracija, i sumornost. Zašto bi se ove odlike tako snažno pomaljale u Sovjetskom životu? Zasigurno ne zbog bilo kakve sličnosti sa većinom orijentalnog svijeta, gdje vjerovatno vlada posvudašnje siromaštvo. U europskoj Rusiji, barem, ima modernih resursa i praktičnog znanja u izobilju. Prosti razlog ovoga je činjenica da se zadovoljstvo potrošača nalazi veoma nisko na spisku sovjetskih prioriteta. Ta oskudica je nešto što nalaže vlada.

Daleko više pozicionirani na ovom spisku sovjetskih prioriteta su oružane snage, spoljna špijunaža i infiltracija, unutarnja komunistička indoktrinacija, svemirska istraživanja, grandiozne javne građevine, i industrijalizacija. Daleko iza svega toga, dolazi pojedinačni potrošač. Za njega nije konstantni rast "životnog standarda" – tako zapovjednički zahtijevan na Zapadu. Uloga pojedinca u Sovjetskoj državi, jeste naprosto da prihvati svoj niski položaj.

Još jedan faktor, koji doprinosi frustraciji pojedinačnog čovjeka, jeste bijedna usluga – bilo da je riječ o prodavnicama, restoranima i drugim mjestima. Prodavači, konobari i ostali uslužni radnici, apsolutno nemaju nikakvog poticaja da se imalo potrude da zadovolje mušteriju. Sami po sebi, ti ljudi nisu neugodne osobe. Naprosto, unutar ovog sistema pozornoj i promišljenoj usluzi nije dat primarni značaj, i ona jednostavno nije nešto što bi se trebalo očekivati.

Treći faktor u životu stanovnika SSSR-a je sumornost, koja dolazi iz nacionalizacije i centralizacije. Centralizacija nužno uključuje masivni birokratski lavirint, i shodno tome sve je sporo i komplicirano. Nacionalizacija — gotovo posvemašnja — podrazumijeva tako visok nivo općenite uniformnosti da je o njoj teško pretjerivati. U svakom moskovskom distriktu, mogu se vidjeti iste trgovine hrane i odjeće: Produkti, Gastronom, Phrukti, i drugi. To su depresivna mjesta, koja teško da sliče trgovinama na Zapadu, i za sve što žele, ljudi moraju čekati u dugim redovima. Što se, pak, tiče restorana, njih nema

dovoljno, i prvi problem je uopće ući u restoran. Vratari u Rusiji nisu tu da ljude primame unutra, nego da brane pristup mušterijama. Njihove kolege unutra, ne raduju se poslu. Ukoliko neko uspije da se probije i uđe, mora čekati četrdeset minuta prije negoli jelovnik bude donesen. Ukoliko neko bude toliko budalast da zatraži jelovnik na nekom zapadnjačkom jeziku ("međunarodni jelovnik"), na njegovo donošenje bi mogao početi i narednih pola sata. Cjelokupna posjeta restoranu mogla bi potrajati i tri i po sata. Hrana je neodređena — ni loša ni dobra; ali, u svakom slučaju, većina ponuđenih stavki u jelovniku "nije dostupna." Ukoliko neko traži sendvič ili kafu u vrijeme ručka, mora stati u red. Ukoliko neko tražiti poštanske markice, mora stati u red. I tako dalje.

Moram reći da se ljudi na ulicama doimaju prepušteni svemu ovome. To bi itekako moglo biti istina, jer nemaju alternative. Oni čak ni ne znaju (iako bi moglo biti da možda pomalo naslućuju) da su uvjeti manje oskudni, manje frustrirajući, i manje sumorni negdje drugdje. Oni su odgojeni da vjeruju kako je Rusija prva u svemu, i, nažalost, obično će vam to natuknuti prilikom razgovora.

Moskva je izobličena plodovima Staljinovog masivnog građevinskog programa. Prepoznatljive moskovske građevine ovog programa su Univerzitet, Hotel Ukrajina, Ministarstvo spoljnih poslova, i druge. U nekim prikazima Rusije i turističkim vodičima, ovaj arhitekturalni stil je nazvan i "staljinovom gotikom," ali ovaj termin je posve pogrešan naziv, pošto se ovaj stil ni u kom slučaju ne izvodi iz gotike ili bilo kojeg tradicionalnog stila. I, nesumnjivo, on je upravo zato tako opresivan. Ne bi se moglo reći da je imalo "suvremen." To je simetričan i konvecionalan stil. Kićenost njegovih dekoracija je pozitivno viktorijanska. Predložio bih tri razloga njegove nemile pojavnosti: (1) ne pokazuje znakove dobrog ukusa, pošto je očito proizvod plitkog uma; (2) posve je manjkav u "duši" ili "duhu"; i (3) obično je podignut u ime Marksa i Lenjina, čija se imena ili likovi mogu vidjeti na nekom istaknutom mjestu zgrade. Usput, jedna londonska građevina koja, po svojim općim linija, najbliže odgovara "Staljinovoj gotici," jeste Kuća Univerzitetskog Senata! S obzirom da su svi zapadnjački gradovi danas nakrcani "suvremenom" arhitekturom — sazdanom od stakla, čelika i armiranog betona — teško je reći da je Moskva nešto gora od njih. Pa ipak, sveukupni utisak je zagušujući, izuzev nekoliko relativno starih građevina. Kao i drugdje u Europi, najnovije građevine u Moskvi su "suvremene" po svom stilu.

Po cijeloj Moskvi mogu se vidjeti komunistički slogani: "Slava SSSR-u"; "Slava progresivnoj mladeži"; i najčešći: "Slava Komunističkoj

partiji Sovjetskog Saveza" (Slava KPSS); potonji se nalazi posvuda. Iz svega ovoga, jasno je da je u prošlosti Ruski narod slavio Boga za sve (Slava Bogu), i da su marksistički lenjinisti pokušali okrenuti njihove pobožne zazive u pravcu komunizma. Ovi slogani se vide posvuda, ali se ljudi nikada ne čuju da ih izgovaraju.

Ironično je da sva ova samododijeljena slava komunizma i sovjetske države može odmah biti provjerena u odnosu na okružujuće realnosti sovjetskog života. Iako su žitelji SSSR-a ti koji trpe, oni nemaju standard za usporedbu. Zapadnjaci ga imaju, uključujući tu i zapadnjačke komunističke posjetioce, iako su posljednji, naravno, u lošoj vjeri, i lažno prodaju ružičaste izvještaje o životu u Sovjetskom savezu. Svakog dana provedenog u Moskvi, mislio sam o planiranom izgladnjavanju kulaka, streljanju poljskih oficira u Katinjskoj šumi, Hruščovljevom umorstvu mađarskog lidera Imrea Nagya, nakon što mu je zagarantovana sloboda kretanja. Kasnije ću se osvrnuti i na središnje zlo sovjetskog režima – gušenje religije.

"Sovjetska znanstvena dostignuća" ("kozmička istraživanja" i slične stvari), baš kao i dostignuća drugih nacija, toliko su banalna i dosadna, da se, čak, ni strani simpatizeri ne mogu uvjerljivo pretvarati da ih nalaze zanimljivim.

Tokom mog dvoiposedmičnog boravka u Moskvi, vozio sam se u četiri autobusa ili taksija koji su se pokvarili u vožnji (u dva slučaja veoma ozbiljno). "Zašto ulagati novce u nova vozila za nevažne pojedinačne potrošače?" očigledno je bilo službeno gledište. Autobusi su stari i ohrdani, a uhvatiti taksi, sa redovima čak i beznadežnijim od onih u satima gužve u Londonu, samo po sebi predstavlja dostignuće.

Moskva je predstavljena kao središte kulture. Tu postoje tri glavne kulturne manifestacije: tradicionalne pjesme i plesovi (iz različitih oblasti unutar SSSR-a), balet (klasični i moderni), i cirkus. Prva je najzahvalnija, s tim da, povremno, kroz ove pjesme i plesove provejava neki kič, namijenjen kako domaćim gledaocima tako i turistima. Ipak, imao sam sreće da pogledam i poslušam dosta istinskog umjetničkog izraza iz priličnog broja različitih oblasti. U nekadašnjoj crkvi u blizini Muzeja Rubljova (u Manastiru Andronikov) poslušao sam i odličan hor koji je pjevao ruske pjesme iz XV i XIX stoljeća. Balet i cirkus bili su isti kao i na Zapadu.

Nijednoj izvedbi nije moguće prisustvovati neobavezno ili na vlastitu inicijativu. Karte moraju biti kupljene preko Intourista barem dan ranije, a nakon što naručite karate, potrebno je iznova nazvati

narednog dana da ih zaista i dobijete. Nikakav izbor nije moguć u pogledu mjesta sjedenja ili cijena. Bilo je beskrajno tužno vidjeti mnoge ljude iz svih dijelova SSSR-a kako dolaze na odmor u Moskvu. Posjećivali su u hordama mjesta poput Lenjinovog groba, "Parka ekonomskih dostignuća" (uz prateći "kozmički paviljon") itd... itd... Koliko energije i ozbiljnosti posvećeno tolikoj banalnosti i zlu! Pravo rečeno, veliki broj ljudi posjećuje i kremaljske katedrale i različite muzeje, ali naravno sovjetsku interpretaciju ovih "umjetničkih dostignuća" ruske historije je, vjerovatno, teško izbjeći. Uzgred, čuo sam da se ne može slobodno putovati Sovjetskim Savezom i da, primjerice, za putovanje od Kijeva do Moskve, čovjek mora predočiti razlog i primiti dozvolu. Strani diplomati su, naravno, ozbiljno ograničeni u pogledu mjesta stanovanja, putovanja, itd...

Razlike između Rusa i Istočnoeuropljana

Postoji velika razlika između stanovništva istočnoeuropskih zemalja i stanovništva Rusije. U pređašnjim, većina svijeta se još uvijek sjeća pre-komunističkog života, i ima pristup vijestima iz zapadnjačkih izvora informiranja. U SSSR-u, međutim, narod skoro da nikako ne prima vijesti iz zapadnjačkih izvora, i već dvije generacije su odgojene na sovjetskom "obrazovanju." Shodno tome, oni žive u vještačkom svijetu snova (ili svijetu košmara) slogana i fikcije. Kao da je cjelokupan njihov kontakt sa stvarnošću presječen. Ne samo da su mnogi Rusi loše informirani, nego se doima kao da mnogi od njih više ne znaju kako misliti. Obrazovani ljudi, u tom smislu, su najgori; obični ljudi su znatno manje mentalno deformirani, i, usprkos lingvističkim poteškoćama, s njima se može normalno razgovarati.

Vjerovatno, glavni element razlike između istočnoeuropskih zemalja i SSSR-a, jeste činjenica da, u pređašnjim, iako joj nisu data nikakva apsolutna prava, religija nije odlučno obustavljena u praksi, dočim u SSSR-u jeste, što upravo kanim objasniti.

U skladu sa suštinskom definicijom komunizma, koji je sistematski i neprestani ateizam silovito nametnut politici i administraciji, očigledno da je upravo odsuće religijskog elementa iz života i umova ljudi bilo to što je predstavljalo najveći pojedinačni faktor njihove otuđenosti od stvarnosti. Kroz izuzetno prenaglašenu potčinjenost arbitrarnoj vladi, ljudi su izgleda postali itekako lišeni ikakvog smisla života i ikakve osnove (ili ikavog razumijevanja) za normalno moralno

ponašanje. Stekao sam utisak da se laganje smatralo legitimnim,[2] i imao sam razloga da vjerujem kako potkradanje nije bilo neuobičajeno. Među nekim obrazovanim mladim i vjenčanim ljudima, izgleda da se podrazumijevala sistematična bračna nevjera, i nije se skrivala, kako to još uvijek teži da bude na Zapadu. Rusi ove vrste imaju sklonost da budu defanzivni kad god se razgovor okrene prema ruskim stvarima. Rusija je uvijek dobra; maltene uvijek najbolja.

Pa ipak, moram reći da sam često imao ugodne kontakte sa Rusima. Po svemu sudeći to je bio manje obrazovan svijet, ili sam, vjerovatno, naprosto dirnuo u osnovu ljudske dobrote (iako neoblikovanu religijskim obrazovanjem) koju upravo komunizam nikad neće moći u potpunosti potisnuti. Svaki posjetilac koji dolazi u Moskvu zna da će se tamo susresti sa mnogo "napornosti" i "boljševizma" – baš kao i sa jasnom ravnodušnošću i neučinkovitošću koja se izvodi iz posvemašnjeg nedostatka poticaja da ovo stanje bude drugačije. Pa ipak, iznova i iznova sam bio zapanjen što nalazim toliku ljudskost i normalnost među ljudima koji su već tri generacije bili lišeni religije. Ali naravno, i usprkos uvredama i okrutnim povredama, vladama nije dopušteno da u potpunosti iskorijene religiju iz srca ljudi. To je razlog (ukoliko je razlog uopće potreban) zašto ne bismo trebali biti neprijateljski prema ruskom narodu kao takvom. Rusi su prve žrtve sovjetskog režima, i prema njima bismo prije trebali imati saosjećanje negoli neprijateljstvo. Kod nekih ljudi, naravo (i bilo bi iznenađujuće da je drugačije) postoji djelomično i voljno prihvatanje komunističkih ideala. U takvim slučajevima, avaj, posrijedi je griješnost, jer niko nije obavezan da srcem prihvati komunizam.

Bilo mi je bjelodano da je ruski narod bio sretniji pod carevima nego pod komunizmom (iako sam osobno vidio samo potonje). De facto nesavršenstvo carističkog režima bilo je ništa u poređenju sa nesavršenstvom, in pricipio, komunističkog režima. Okrutni je nedostatak suosjećanja prema Rusima i njihovim nedaćama, kada zapadnjaci (nažalost, ne samo "ljevičari") govore kako je komunizam bolji od carizma. Šta može biti nemilosrdnije prema jednom narodu od prijateljevanja sa njegovim ugnjetavačima?

2 Sam komunizam, kao praktični izraz marksističke dogme, nije ništa drugo do laž.

Religija u Rusiji

Rečeno mi je da je blizu trideset crkava u Moskvi otvoreno za službu. Kada zamislimo da se, u jednom zapadnjačkom gradu usporedive veličine, ovaj broj zasigurno izražava u stotinama, dobija se jasna vizija o kojem se stupnju restrikcije radi. Jedan sekretar iz Britanske abmasade rekao mi je da, na Božić i Uskrs, vlasti veoma često samovoljno zatvore jednu ili dvije od nekoliko otvorenih crkava (npr. "jer je pop bolestan"), i vjernici se vraćaju s vrata crkve nesretni i frustrurani. Također mi je kazao da članovi mlade komunističke lige počesto uznemiravaju i zastrašuju vjernike, uz zavrjereničku pomoć policije. Božić je, naravno, radni dan. Pa ipak, iznio je mišljenje da je religija još uvijek jaka u Rusiji, posebice na selu. I dodao, da se u Središnjoj Aziji islamska religija smatra silom s kojom se treba obračunati, te da je čuo da su se u skorije vrijeme, na tom podrjučju, sprovodile ozbiljne represivne mjere nad muslimanima.

Sekretar ambasade je podsjetio da službeni komunisti vjeruju da će kroz obrazovanje i znanstveni napredak, religija ("sujevjerje") jednostavno izblijediti i nestati. Ali, upravo zato što ne nestaje (osim među uspješno obrazovanim ljudima) vlasti su stalno predane da svim vrstama restrikcija i uznemiravanja "potpomognu" da nestane. Još jedan Englez, koji je tu bio prisutan, odobravajuće i nekritički, iznio je mišljenje da će i na Zapadu religija, u svakom slučaju, izblijediti (kao što već, zasigurno, blijedi) kroz "modernu kulturu" kakvu je znamo. Očigledno je bilo mnogo toga što bi se moglo reći s obzirom na ovu opasku, ali ja sam, ipak, ostalo zatečen njezinom površnošću.

Neki ljudi izgleda da misle da su komunističko proganjanje i zapadnjačka dekandenca dvije pojave iste naravi, sve dok je religija u pitanju. Ovo je u isti mah i poluistina i ozbiljna zabluda. Dekadenca (kolektivna sugestija da je religija passée) jedino zavodi one kojima je vjera itekako slaba ili nepostojeća. Iznad svega, zapadnjačka dekadenca još uvijek ostavlja otvoren put onima koji, protiv struje, žele da vjeruju i religiju prakticiraju. Komunističko progonjenje, s druge strane, pozitivno nastoji da istrijebi religiju, i, sve dok može, da učini njezino praktikovanje nemogućim. Ono osporava mogućnost vjerovanja mnogima koji bi inače vjerovali. Iz mnoštva razloga, ono nikada ne može u cjelosti uspjeti, ali razlika između aktivnog komunističkog progonjenja i prjezira i ravnodušnosti prirođene zapadnoj dekadenci je kardinalna.

Još jedan stav o ovome, koji sam mogao čuti od nekritičnih i nereligioznih zapadnjaka – naime, stav koji je neuskladiv sa

prethodnim, iako se ponekad može čuti od istih ljudi! – jeste da proganjanje osnažuje potlačene, i da se, stoga, može smatrati nečim dobrim. Unatoč zrncu istine sadržanom u ovome, to je, ipak, jedna vrsta dvoličnosti i krivog promišljanja, baš kao i, nadasve, okrutne i bezosjećajne nesmotrenosti.

Komunizam i zapadnjačka dekadenca nisu različite stvari iste vrste sve dok je religija posrijedi, i to je jedna važna društvena istina. Sa političke tačke gledišta, oprostivo je prenaglašavanje kazati da religija ima samo jednog neprijatelja: komunizam.[3]

Nisam naišao na nikakve vijesti o buddizmu dok sam boravio u Moskvi, iako sam imao ugodan ali kratak razgovor sa jednom ženom sa Dalekog Istoka. Početna buddistička oblast se nalazi u tom dijelu Sibira i prostire se na sjever Mongolije, primjerice, oko Bajkalskog jezera.

Intervjui

Tokom svog boravka u Moskvi, bio sam intervjuiran u dvije prilike: najprije, od strane novinara iz nepoznatog lista, i kasnije od strane reportera Sovjetske novinske agencije ITAR-TASS.

Prva prilika bila je posve neobavezne naravi: nakon posjete izuzetnim ikonama u Muzeju Rubljova, i kuratorovog izvrsnog govora o istima, prevodilac se okrenuo i kazao mi: "Ovdje je i jedan novinski reporter koji bi želio čuti Vaše utiske." Još uvijek sam bio ganut ovim predivnim izlaganjem doktrinarnog i duhovnog sadržaja svake ikone napose, i iznad svega samim Rubljovim ikonama. Nisam mogao govoriti osim sa entuzijazmom: "U ovoj zemlji smo već nekoliko dana," rekao sam, "ali osjećam da smo tek danas, u prisuću ovih ikona, konačno stigli u pravu Rusiju!" Reporter se nasmijao, i kurator je, po svemu sudeći, bio sretan da čuje moje pohvale njegovog izlaganja.

3 Bit je u tome da je komunizam politika, a politika moć. Psihoanaliza i egzistencijalizam vrše najezdu na naše zapadnjačko društvo i ispijaju životnu snagu temeljima religije; ali, savršeno je moguće za pojedince, pa čaki i grupe, da ih izbjegnu. Sva razlika svijeta nalazi se između minderaškog ljevičara ("parlor pink," kako bi ga nazvali u Dablinu) čiji utjecaj je štetan, ali koji ne napušta svoj minder, i političkog komesara sa efektivnom moći, koji gazi sve pred sobom. Nadalje, ateizam koji nalazi svoj politički izraz u komunizmu, implicitno sadržava (barem u izvjesnom smislu) zablude psihoanalize i egzistencijalizma.

Drugom prilikom, jedan reporter iz ITAR-TASS-a me upitao za moje utiske o njegovoj zemlji. Odgovorio sam da sam bio veoma sretan da vidim predivne katedrale i ikone u Moskvi i još kojekuda. Bez razmišljanja sam dodao: "Volim staru Rusiju!" Na šta je on odmah kazao: "A nova Rusija, šta je sa novom Rusijom?" Požalivši zbog svoje nesmotrenosti, razmislio sam na trenutak, i odgovorio: "Na Istoku, kao i na Zapadu, više volim staro od novoga!" Usprkos mom neubjedljivom pokušaju da razblažim ono što sam upravo bio rekao, značenje onoga što sam mislio bilo je veoma jasno! U tom trenutku moj prevodilac se umiješao i rekao: "Vi ste konzervativac!" Reporter iz ITAR-TASS-a je, zatim, nastavio: "Moskva je nekada bila izgrađena od drveta, ali ono je izgorilo i zamijenjeno je kamenom. To je, jamačno, napredak." Trebalo mi je nekoliko trenutaka da saberem misli i komentiram: "Mjed je trajniji od kamena, ali poezija (a, mogao sam dodati, i religija!) je 'trajnija od mjedi'!" Razgovor je na ovome završio. Novinar je vjerovatno želio imati nešto objavljivo, a ne jedno ne-marksističko filozofiranje!

Trebao bih dodati da u trenutku izricanja ovih komentara nisam namjeravao nikakav bravado, niti sam htio biti grub. Bilo bi krajnje nepametno da jedan Rus iznese takve komentare, ali od stranca se gotovo očekivalo da bude ideološki nekompetentan. U svakom slučaju, budući da jedan razgovor, na engleskom jeziku, s par pouzdanih službenika, teško da može imati subverzivan utjecaj na sovjetsku državu, preko toga se moglo preći bez pridavanja posebne pažnje. Najgore što se moglo desiti nesmotrenom strancu (pod uslovom da nije uistinu prekršio zakon) bilo bi protjerivanje, a ja (barem koliko sam svjestan) nisam nikad bio ni blizu takvog rizika.

Nema mjesta samozadovoljstvu, međutim, birokratska narav ovog režima podrazumijeva da vlasti mogu, prilično lako, staviti iza rešetaka koga god hoće, čak i posjetioca. Takvo što bi bilo prilično nevjerovatno u periodu smanjenja nepriateljstava ali bi se moglo iskoristiti ukoliko bi Rusi željeli "razmjenu" za, recimo, nekog zatvorenog ruskog špijuna na Zapadu.

Laganija strana

Nefunkcioniranje stvari vezanih za javne usluge u SSSR-u, ne ide uvijek nauštrb naroda, kao što pokazuje i slijedeća epizoda: u moskovskim autobusima, karte se kupuju posredstvom jednog nezgrapnog aparata, kojeg bih mogao opisati jedino kao neku vrstu jack-pota (iako nije namijen u te svrhe). Apart je napravljen da izdaje

kartu kada se u njega ubaci mali novčić. Međutim, kada sam se prvi put vozio autobusom i koristio ovaj aparat, slučajno sam dobio besplatnu vožnju i nagradu od dva kopeka za uzvrat! Čovjek koji je stajao iza mene, bio je čak i sretniji. Čim je ubacio novčić u prorez, začulo se zaglušujuće zvečanje, i bilo je jasno da je osvojio jack-pot! Očigledno je da u polju gradskog prijevoza, socijalizacija — i mehanizacija — zaista mogu ponuditi opipljive blagodati građanima Moskve!

*
* *

Bilo mi je neobično biti bez vijesti iz svijeta tokom mog boravka u Moskvi. Jedine "britanske" novine koja su se mogle kupiti bile su komunistički Morning Star, koji nije poznat po svom objektivnom pokrivanju svjetskih dešavanja. Po pitanju dviju ruskih novina, Pravda i Izvestia ("Vijesti"), jedna poljakinja je najbolje rekla: "Nema pravde u Izvestia i nema izvestia u Pravdi!" Ovoj šali ima već pedeset godina, ali svakim danom postaje sve bolja!

Doručak u hotelu bio je razumno dobar — često sa narandžinim sokom i odličnim jogurtom balkanske vrste. Usto, služeno je i glavno jelo, u smislu: jedan dan, pržena jaja; drugi dan, omlet; treći dan, hladno meso. Međutim, nije bilo mogućnosti da se slobodno odabere između glavnih jela bilo kojeg dana. Imali smo utisak da je, dan ranije, u Kremlju bilo odlučeno da će slijedećeg jutra svi u Moskvi imati, primjerice, pržena jaja za doručak!

Protuotrov...

Sve ruske nesreće mogle bi se okončati dvjema jednostvanim mjerama: dizanjem u vazduh Lenjinove grobnice, i postavljanjem ikone Naše Gospe Vladimirske, kao Zaštitnice Rusije, na odgovorajuće počasno mjesto u (iznova otvorenoj i iznova posvećenoj) Katedrali Svetog Vasilija. Sve druge nužne ispravke uslijedile bi automatski.

Lingvističke poželjnosti

Upoznatost sa ćirilićnim alfabetom je od suštinskog značaja za jednog stranog posjetitelja Moskvi, koji želi da se samostalno kreće gradom. To omogućava, na primjer, korišćenje javnog prijevoza. Ćirilićni alfabet, koji je srodan grčkome alfabetu, svoje ime vodi od Sv. Ćirila koji je, sa svojim pratiocem Sv. Metodijem, u IX stoljeću, imao poslanje da kristijanizira Slavene.

Najbolje bi bilo naučiti neki minimum riječi na ruskom, čak i ako taj fond riječi nije širi od pozháluista ("molim vas"), spasibo ("hvala"), khoroshó ("vrlo dobro"; "sasvim uredu"), sozhaléyo ("žao mi je"), nichevó ("ništa"; "nije važno"), zdrávstvuitye ("uzdravlje") i do svidánya ("doviđenja"). Zapazio sam da se sa vokabularom od nekih dvadeset ili trideset riječi, mogu napraviti čuda!

Izuzetno je korisno, uz engleski, poznavati i francuski i/ili njemački. Stalno sam susretao vodiče, recepcionere, i ljude sličnih zanimanja, koji su govorili samo jedan od ova tri jezika, ali koji su obično govorili taj njihov strani jezik prilično dobro. To je vjerovatno bio jedan od uslova za njihov posao.

Europske i orijentalne teritorije

Kad god sam koristio riječ "Rusija", to sam, generalno, činio u strogom — to jeste u uskom smislu te riječi. Zajedno sa Rusijom, SSSR pokriva mnoge nepregledne teritorije: europske, srednjeazijske, i dalekoistočne. Među europskim ne-ruskim teritorijama, nalaze se Bjelorusija ili Bijela Rusija (glavni grad Minsk), Ukrajina ili Mala Rusija (Kijev), Gruzija (Tbilisi), i Armenija (Jerevan). Na kraju Drugog svjetskog rata, velika područja Istočne Europe, uključujući čitave države, progutao je Sovjetski Savez, i danas se one smatraju dijelom sovjetske teritorije. Ovo uključuje i nekada nezavisne baltičke države Estoniju (glavni grad Talin), Latviju (Riga) i Litvaniju (Vilnjus), baš kao i rumunsku provinciju Besarabiju, danas nazvana Moldaviija (Kišinjev). Isto tako, dio istočne Poljske, naime, Rutenija, i dio istočne Slovačke (predio Karpata) pripojeni su Ukrajini. Gruzija ima zaseban jezik i pismo. Jedan Gruzijac mi je rekao: "Stotine jezike su na svijetu, a tek desetak pisama; jedno od ovih pisama je i gruzijsko." Po svemu sudeći, gruzijski, baš kao i albanski i baskijski, nije srodan nijednom znanom jeziku.

U zemljama pod kontrolom SSSR-a postoje dvije važne ne-kršćanske civilizacije: to su muslimanska i buddistička civilizacija. Dva glavna muslimanska područja nalaze se zapadno od Kaspijskog mora (na granici sa Turskom i Perzijom) i istočno od Kaspijskog mora (na granici sa Perzijom i Afganistanom). Prvo od ovih područja je Kavkaz, koji obuhvata Azerbejdžan (glavni grad Baku) i ruske dijelove Dagestana, Čečenije, i Astrahana. Drugo je Središnja Azija, i ona obuhvata pet država: naime, Uzbekistan, (glavni grad Taškent, sa gradovima kao što su Samarikand i Buhara), Turkmenistan (Ashgabat), Tadžikistan (Dušanbe), Kazahstan (Alma Ata), Kirgistan (Bišek). Ova područja su

pokorili i kolonizirali carevi. Pod komunističkim režimom, ogromna ruska migracija se nastavila i poduzimane su drakonske mjere da bi se iskorijenila muslimanska religija. Kojekuda po svijetu, danas bi takva područja uspješno izborila nezavisnost od svojih stranih gospodara.

Vidio sam mnoge muslimane iz Središnje Azije i povremeno s njima razgovarao. Žene su nosile tradicionalnu odjeću sa hlačama i tunikom, i kosom spletenom u duge pletenice. Muškarci su nosili kapice. Vidio sam nekoliko izvrsnih izvedbi srednjeazijskih plesova, prećenih izuzetnom perzijskom glazbom s frulama i bubnjevima.

Glavno buddističko područje nalazi se u Sibiru — oko Bajkalskog jezera, sjeverno od Mongolije. Narod koji tu živi zove se Burjati. Među Burjatima, i njihovim susjedima Samojedima, može se naći (ili nekad se mogao naći) još jedan veoma važan tradicionalni ogranak, naime sibirski šamanizam. Ovo je izravni ogranak hiperborejskog šamanizma s kojim su, također, povezani taoizam, šintoizam, i bön (predbuddistička religija Tibeta) kao i religija sjevernoameričkih Indijanaca. Sibir je i gusto naseljen Rusima još od vremena careva.

Postoji još jedna, manja, buddistička zajednica, naime europsko rusko područje Kalmukije. Kalmuci su nomadski mongolski narod koji je, prije nekoliko stoljeća, migrirao zapadno od Kaspijskog mora prema području Astrahana i ušću Volge, gdje su se izmiješali sa brojnijim muslimanima. Kalmuci imaju jednu posebnost, naime oni su jedina prirodna buddistička zajednica u Europi.

Vidio sam mnoge ljude dalekoistočnjačkog lica u Moskvi, ali sam imao jedino priliku da razgovaram sa jednom ženom, i (iz lingvističkih razloga) samo površno. Posjetio sam i Muzej orijentalne kulture. Tu sam vidio mnoge prefinjene ćilime Srednje Azije, i nekoliko objects d'art iz blisko-istočnih zemalja i Indije. Ovaj muzej je, u najmanjemu, veoma skroman, i ne može se ni porediti sa velikim orijentalnim muzejima u mjestima poput Londona, Lajdena, i Berlina.

POLJSKA

Varšava

Putovanje iz Moskve u Varšavu je kao putovanje na drugi planet. Varšava se doima kao da ima razmjerno više crkava negoli Rim! Sve

Nijemci i Rusi

Patnje Poljaka pod Nijemcima i Rusima su dobro znane. Poljaci nisu slobodni da pokažu ono što osjećaju prema potonjima, tako da komentari naginju da budu upravljeni (kako to država želi) uglavnom protiv Nijemaca. Pošto nisam muku mučio ni pod Nijemcima ni pod Rusima, očito bi bilo neumjesno da se raspravljam sa onima koji jesu. Pa ipak, jednostrana kritika Nijemaca navela me je da uputim slijedeće opaske mom poljskom prijatelju. Moja glavna teza bila je da su Nijemci, naprosto, razorili Varšavu fizički (i ubili hiljade[4] ljudi tokom poljskog otpora koji nije nikada bio posve ugašen tokom rata), dok su Rusi, imajući na umu neizbježivu činjenicu poljske poslijeratne sudbine, moralno i fizički porobili cijelo društvo. I tu sam naveo tri posebno enormna zvjerstva: (1) Egzekucije poljskih oficira u Katinskoj šumi. (Svi Poljaci su bilo posvema au fait sa ovim, napomenuo mi je ovaj prijatelj). (2) Preuranjeni poziv na Varšavski ustanak 1944., koji je završio tako što su Nijemci posve ugušili ovaj ustanak, pobivši pri tom mnoštvo naroda, dok je ruska armija stajala mirno na periferiji grada. (Moj prijatelj je i sam učestvovao u pokretu otpora.). (3) Prisilno nametanje komunističkog režima u Poljskoj kad se tome niko nije nadao. Poslijeratni premijer Mikolajczyk vodio je ne-komunističku vladu, ali Rusi su imali drugačije planove, pa je Mikolajczyk pobjegao iz zemlje dan prije nego što su ga kanili uhapsiti. (Danas je on farmer u Americi). Nerado otvarajući pitanje ovih nepravdi, vidio sam da, sve dok je ovaj moj prijatelj u pitanju, propovijedam već preobraćenom čovjeku. Imao je iste poglede na ovo kao i ja. Mogao bih reći da se Poljaci doimaju vrlo malo kivnim na Nijemce, i vidio sam mnoge njemačke turiste u Varšavi – koji su se uglavnom mogli naći, kao i svi turisti sa dobri ukusom, u Rynek Starego Miasta.

U Zapadnoj Europi mnogi ljudi su polu-marksisti, i rado izražavaju simpatije prema SSSR-u. Da bismo se našli licem u lice sa pravim anti-komunizmom i neprijateljstvom prema SSSR-u, nužno je otputovati u Istočnu Europu, gdje ljudi imaju mnoge razloge za takav stav. Osim osobne nesreće da žive pod represivnim režimom, sa njegovim spajanjem krutosti i sumorsnosti, još jedan aspekt ove ozlojeđenosti naroda jeste činjenica da su njihove države izgubile svoju nacionalnu suverenost, utoliko što su prisiljene da postanu satelitima SSSR-a.

4 Ne mislim da se njemački narod podrazumijeva u nacističkoj svireposti prema jevrejima, koja je kulminirala u stravičnim istrebljivačkim logorima u Poljskoj. Nadalje, ne nastojim zapodjenuti raspravu o antisemitizmu i njegovim raznovrsnim historijskim oblicima.

Czenstochowa

Czenstochowa je dobroznano poljsko nacionalno mjesto hodočašća. Predmet hodočasničkog pobožnog usredotočenja je glasovita ikona poznata i kao "Crna Djevica od Czenstochowe," koja se nalazi u jednoj kapeli u manastiru na Jasnoj Gori ("Čista Gora") nadomak grada. Poput "Naše Gospe Vladimirske" u Moskvi i "Naše Gospe od Neprestane Pomoći" u Rimu, "Crna Djevica od Czenstochowe" predstavlja jednu od najštovanijih ikona kršćanskog svijeta. To je ikona hodigitria tipa ("Ona koja pokazuje Put"), dočim je Gospa Vladimirska ikona eleusa ("milost") tipa, a ona u Rimu stratsnaia tipa ("muka").

Sreća je htjela da odem u Czenstochowu (neka tri sata vozom južno od Varšave) dan prije nacionalnog hodočašća, i rijeke hodočasnika već su se bile počele slijevati u Czenstochowu. Ljudi su dolazili iz cijele Poljske; mnogi od njih su putovali pješke, hodeći duže od sedmice dana. Morao sam se izboriti do oltara kapele gdje je stajala ikona; izboriti da zadržim svoje mjesto pred ikonom; i izboriti svoj povratak nazad. Bila je to jedna vesela situacija, kakva bi bila veoma vjerovatna na Orijentu! Ljudi su neprestano pjevali pobožne himne, a riječi Ave Maria odzvanjale su iznova i iznova.

Czenstochowa sa svojom ikonom — što postaje posebno očigledno u danima nacionalnog hodočašća — neupitno je jedno od najvažnijih hodočasničkih središta u Europi.

ISTOČNA NJEMAČKA

Od Varšave do Berlina

Mislio sam da sam već odavno ostavio SSSR iza sebe, ali, u vozu između Varšave i Berlina, idući iz svog kupea prema bifeu prošao pored nekoliko SSSR-ovih spavaćih vagona. Primijetio sam još na željezničkoj stanici u Varšavi da se na spoljašnjosti ovih vagona, u obliku grba, nalazi ugraviran poznati komunistički slogan na mnogim jezicima. Unutra, u koridoru voza, stajala je korpa za literaturu. Misleći da se u njoj nalaze turistički vodiči, zavukao sam ruku unutra, ali ono što sam izvadio nisu bile brošure o Kremlju, Crnom Moru, ili Srednjoj Aziji, već izvadci iz Lenjinovih djela na nekoliko jezika! Moji prsti su trenutno ispustili svoj plijen, ali nakon nekoliko dana provedenih u Poljskoj, ovaj me patetični partanski pucanj SSSR-a nije mogao ne nasmijati!

Crna Djevica od Czenstochowe

Istočna Njemačka

Ova takozvana zemlja je ne-zemlja: ona je naprosto sovjetska okupaciona zona, kojoj je nametnut jedan groteskan naziv ("Njemačka Demokratska Republika") i jedan još groteskniji režim. Njezina takozvana vlada je ne-vlada: njezini članovi su naprosto klika de-germaniziranih kvislinga koji obavljaju zadatke strane komunističke sile. Stanovnici ove sovjetske zone pokazali su, u ustanku od 17. juna 1953., šta zaista misle o ovom prisilnom uspostavljanju komunističke mini-države u toj zoni... A vlasti te sovjetske zone pokazale su koliko je ljudima bio privlačan taj režim kada su izgradili zid da im ne da van. Prema tome, stav prema Istočnoj Njemačkoj trebao bi biti prilično drugačiji od onoga prema prema, recimo, Poljskoj, Čehoslovačkoj ili Mađarskoj. Potonje su, ipak, samostalne države bez obzira na režim pod kojim trenutno funkcioniraju. Pređašnja, naprotiv, nije ništa drugo do dio jedne države odvojen od njezine cjeline (i porobljen) de facto od strane vlasti SSSR-a.

Komunistički stisak Istočne Europe mogao bi se usporediti sa mrazom, koji izbija iz Moskve. Mraz je najsnažniji i najdjelotvorniji u samom SSSR-u. Glede Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, i drugih cjelovitih država koje graniče sa SSSR-om, one su postale "smrznute" – iako ovaj "led" nije posve neprobojan, i iako se još mnogo topline krije ispod. U slučaju Istočne Njemačke, međutim, tu kao da je promrzlina zahvatila samo jedan ud tijela; ali, iako je bolest, u ovom slučaju, zahvatila samo dio cjeline, ona je, na neki način, još odurnija – nesumnjivo, zbog dodatne laži da vještačka država Istočne Njemačke predstavlja jednu zasebnu zemlju.

Relevantna je činjenica i da je Istočna Njemačka jedina protestantska komunistička "država." Iz ovog, ali i iz drugih razloga, često sam pomišljao da ako bi ikada Britanija bila prisvojena od strane komunista (Bože na sačuvaj toga!) onda bi upravo Istočna Njemačka bilo to na što bi ona ponajviše sličila. To je košmarna misao!

Mladi službenici Istočne Njemačke uvijek su bili ljubazni i prijateljski. Ali to nimalo ne mijenja ledenu narav ovog režima. U svakom slučaju, oni su tu samo zato da bi se potčinjavali naredbama. Iznova i iznova, graničari Istočne Njemačke upucali bi i ubili svoje vlastite stanovnike koji bi bježali na Zapad. Tog vikenda kada sam stigao u Berlin, sedam osoba je (čudastveno i uspješno) prebjeglo u Zapadnu Njemačku. Ovaj odliv stanovništva nikada ne prestaje.

Ostavljajući postrance početnu definiciju komunizma, u Istočnoj Njemačkoj se odmah doživljavaju njegovi svakodnevni praktični efekti. Ovi bi se mogli opisati kao represivnost, sumornost, frustracija, i svjesno planirana potrošačka oskudica Ma šta prioriteti ovog režima mogli biti, dobro zadovoljstvo potrošača zasigurno nije to što im je na prvom mjestu! Luksuzni i materijalistički Zapad je toliko odvratan, i mogli bismo samo poželjeti da je ovaj komunistički monaški stav upravljen prema nečemu dobrome. Avaj, režim laje na drvo nestvarnosti!

Dok šetamo kroz Unter den Linden, Wilhelmstrasse, i Friedrichstrasse, znamo smo da smo u Njemačkoj: pedantnost, urednost, način držanja ljudi, uglas govore o tome; ali, "nešto je trulo u državi Danskoj" i nekom je u srcu žao ovih ljudi koji su arbitrarno zatočeni iza zida komunizma i pogođeni jadom, kojeg ne zaslužuju ništa više ni manje od onih koji su još uvijek u slobodnom svijetu.

Vlasti Istočnog Berlina podigle su, prije nekih godinu dana, jedan televizijski toranj koji, pri vrhu, ima veliku kuglu napravljenu od nekog reflektivnog materijala. Ta kugla prepoznatljiva je po tome što kada na nju sa bilo koje strane padaju zrake sunca (bez obzira odakle je promatrali) pojavi se jasan i razgovjetan križ. Teško da je to mogla biti namjera njegovih ponosnih planera i graditelja! (Fotografije na razglednicama su pažljivo retuširane, tako da se križ ne primjećuje). Ali on je tu, za sve stanovnike Istočnog (i Zapadnog) Berlina da ga vide. Berlinjani, koji imaju naziv za sve, zovu ga "Papina osveta"!

S engleskog preveo Asim Delibašić.